

BUTGULDOSH O'SIMLIKLARNI ZARALI ORGANIMLARI BIOEKOLOGIYASI VA ZARARI

Abdullayeva Xuriyatxon Zafarbekovna, dotsent, PhD,
Kodiraliyev Erkinjon Kaxramonjon o'g'li, magistr,
Andijon qishloq xo'jaligi va agrotekhnologiyalar instituti.

Annotatsiya: Butguldosh o'simliklarni butun vegetasiya davomida bir qancha zararkunandalar hosildorligini, sifatini pasaytiradi. Respublikamizda, asosan erta bahorgi navlar yuqori zararlanadi. Zararkunandalar ichida karam va boshqa butgulli o'simliklarga karam uzunburunlari - baridlar sezilarli zarar yetkazmoqda. Ushbu maqolada karam uzunburunlari – baridlar bioekologiyasi, rivojlanishi va zarari bo'yicha berilgan.

Kalit so'zlar: butguldosh o'simliklar, zararkunanda, karam uzunburunlari, baridlar, zararr.

Аннотация: при всей вегетации крестоцветных растений ряд вредителей снижают продуктивность и качество. В нашей республике в основном сильно повреждаются ранневесенние сорта. Из вредителей капусты и других крестоцветных растений повреждают капустные мотыльки - бариды. В данной статье описаны биоэкология, развитие и повреждение баридов.

Ключевые слова: крестоцветные растения, вредители, капустные долгоносики, бариды, вредители.

Abstract: throughout the vegetation of cruciferous plants, a number of pests reduce productivity and quality. In our republic, early spring varieties are mainly damaged. Of the pests of cabbage and other cruciferous plants, cabbage moths - barids damage. This article describes the bioecology, development and damage of barides.

Key words: cruciferous plants, pests, cabbage weevils, barides, pests.

Respublikamizda qishloq xo'jaligining barcha sohalarini, shu jumladan meva-sabzavotchilikni jadal rivojlantirish, tuproq unumdorligini ko'tarish, meva hosildorligini oshirish, mahsulot sifatini yaxshilash hamda ulardan qayta ishlash sanoatida tayyorlanadigan mahsulotlarni ko'paytirishga, xalqimizning oziq-ovqatga bo'lgan talabini to'la qondirishiga qaratilishi zarur.

Bunday sharoitda respublika hududini xavfli zararkunandalar, o'simliklar kasalliklari, begona o'tlardan ishonchli himoya qilishni ta'minlaydigan ichki va tashqi o'simliklar karantini bo'yicha samarali davlat chora-tadbirlari tizimini yaratish, shuningdek, ularning hududda tarqalishining oldini olish bo'yicha ishlarni kuchaytirish muhim ahamiyatga ega.

Qishloq xo'jalik ekinlari zararkunandalari, kasallik qo'zg'atuvchilari va begona o'tlarning tarqalishi, rivojlanishi hamda zararlilik darajasi ob-havo, tuproq sharoitlari va ularni yetishtirish agroteknikasiga hamda yetishtirilayotgan ekin naviga bog'liq. Shu sababli ham ishlab chiqarishga zararkunanda, kasalliklarga chidamli, serhosil navlarni, almashlab ekish tizimini, zararli organizmlardan himoya qilishning ilg'or usullarini joriy etish zarur. Asosiy qishloq xo'jalik ekinlarida hosilni zararkunanda, kasallik va begona o'tlardan nobud bo'lishini kamaytirish, bunda o'simliklarni himoya qilishning uyg'unlashgan, kimyoviy, biologik vositalarini keng qo'llash g'oyat muhim vazifalardan biridir.

Xalq xo'jaligida sabzavot mahsulotlarini o'rni beqiyosdir. Hozirgi kunda respublikamizda butguldosh sabzavotlardan karam, turp, sholg'om, rediska, salatlar yetishtirilmoqda. O'z o'rnida bu o'simliklarga ham bir qator zararkunanda va kasalliklar zarar yetkazib, hosildorligi, tovarlik sifatini pasaytiradi.

Karam insonga oziqa sifatida katta ahamiyatga ega bo'lib, unda inson hayoti uchun zarur bo'lgan moddalar bor. Karam tarkibiga ko'pgina mineral elementlar (kaliy, kalsiy, fosfor, oltingugurt, magniy, temir, kobalt, ftor, yod, bor va boshqalar), vitaminlar (askorbin kislotasi, karotin yoki A provitami, foliy kislotasi vitaminlari B1, B2, B3, PP vitamini, D vitamini) kiradi.

Bulardan tashqari, oqbo'sh karam, bryussel karami va qizil karamlar tarkibida shakar va boshqa hayot uchun zarur bo'lgan elementlar mavjud.

Karam juda qadimgi o'simlik bo'lib, 5000 yil oldin ham bu o'simlik ma'lum bo'lgan va oziqa qadriga ega bo'lgan.

Karam o'simligi yaxshi diyetik oziq bo'lib, o'zida mineral tuzlar, vitaminlar va asosan asosan askorbin kislotalarni jamlaydi.

Butguldosh o'simliklarni butun vegetasiya davomida bir qancha zararkunandalar hosildorligini, sifatini pasaytiradi. Respublikamizda, asosan erta bahorgi navlar yuqori zararlanadi. Butguldosh o'simliklarga zarar yetkazuvchi zararkunandalarni 300 dan ortiq turi aniqlangan bu zararkunandalarga qarshi kurash choralarini olib borilmasa, juda katta hosil yo'qotilishi mumkin. Bu zararkunandalar ildizni, o'suv nuqtalarini, barglarini, poyalarini hamda urug'larini zararlaydi. Respublikamizdagi karam va boshqa butguldoshlarga karam biti, karam pashshasi, karam oq kapalagi va boshqa ko'plab zararkunandalar zarar yetkazadi. Keltirilgan zararli hasharotlar karamni ildizini, poyasini, bargini nobud qiladilar.

Urug'chilikka o'stirilgan karam va shunga o'xshash o'simliklarga ham bir qator zararli organizmlar zarar yetkazadi. Zararkunandalar ichida karam va boshqa butgulli o'simliklarga karam uzunburunlari - baridlar sezilarli zarar yetkazmoqda. Hasharotlarning bu turlari O'zbekiston sharoitida kam o'rganilgan. MDH davlatlarida asosan olimlardan A.F.Grigorovich (1947), N.A.Semenov (1950), N.A.Filippova, V.M.Yarkovoy (1964), Jalilova V.M. (1963), Osmolovskiy (1978) lar, O'zbekiston sharoitida bo'lsa X.A.Nasriddinov (1975), N.X.Salimovlar o'rganib ilmiy izlanishlar olib borishgan.

Ilgari olib borilgan kurash vositalari bugungi kun sharoitiga kelib eskirdi, o'simliklarni himoya qilish tubdan yuksaldi, qarshi kurash vositalari yangilandi. Shuning uchun biz o'z butgulli ekinlarga zarar yetkazuvchi karam uzunburunlari - baridlar bioekologiyasini, tarqalishini, zararlilik darajasini va ularga qarshi kurash choralarini o'rganish va tahlil qilish dolzarb hisoblanadi.

O'zbekistonda karam, sholg'om, rediska va butgulli sabzavot ekinlarini bryukva barididan (*Baris coerulescens*) tashqari naqshdor barid (*Baris picturata*), jeruxa baridi (*Baris scopoli*), tangachali barid, semistriata baridi (*Baris semistriata*) ham zararladi. Bryukva baridi (*Baris coerulescens*) respublikamizda keng tarqalgan va zararliroq tur hisoblanadi. Zarari bo'yicha bryukva baridi (*Baris coerulescens*) so'ng, karam ko'chatlariga sezilarli zarar yetkazadigan naqshdor barid (*Baris picturata*) turadi.

Naqshdor barid (*Baris picturata*) morfologiyasi, bioekologiyasi va unga qarshi kurash choralarini hozirgi vaqtgacha yaxshi o'rganilmagan. Bizning ma'lumotimizga ko'ra bu tur barid karam ko'chati yetishtiriladigan ko'chatxonalarda sezilarli zarar yetkazadi. Naqshdor barid (*Baris picturata*) lichinkalari bilan zararlangan ko'chat ingichkalashadi, to'qimalar yumshab barg bandlari egilib qoladi. Agar 3-4 ta barg fazasidan ko'chatga 2-3 ta naqshdor (*Baris picturata*) lichinkalari tushsa uning o'sishi susayadi, 4-5 ta lichinka bo'lganda esa rivojlanishdan to'xtaydi va ko'pincha nobud bo'ladi.

Naqshdor barid (*Baris picturata*) baridlar ichida keng tarqalgan turlardan biri hisoblanadi. Hozirgi vaqtda u G'arbiy Yevropada (Reyter, 1895), Krim, Kavkazda (Zaslavskiy, 1956), Armanistonda (Yablokov, Xizoryan, 1961), O'zbekistonda (Jalilova, 1963), Qozog'istonda (Baytenov, 1968) va Tojikistonda (Nasreddinov, 1975) tarqalgan.

Qo'ng'izi qora rangda, tana usti och oltin rang tangachalar bilan qoplangan. Qanoti ustida X-simon surati bor. Tanasi uzunligi bosh trubkasidan tashqari 3-3,5 mm. Orqasining old qismida oq tangachadan iborat 2 ta dog'i, orqa qismida esa xuddi shunga o'xshash 3 ta dog'lar bor. Qorin qismi och kulrang tanachalar bilan qoplangan. Oyoqlarida ham tangachalari bo'ladi. Bosh trubkasi ingichka, kuchli egilgan. Boshi, bosh trubkasi, mo'ylovchalari, ko'zi va oyoqlari qora rangda.

Naqshdor barid (*Baris picturata*) o'simlik qoldiqlarida va tuproqda qo'ng'izlik stadiyasida qishlaydi. Qishlovdan aprel oxiri may boshlarida, o'rta chutkalik havo harorati 18-26° C bo'lganda chiqadi. Qishlovdan chiqqan qo'ng'izlar birinchi kundayoq intensiv ravishda qo'shimcha oziqlanadi. Qo'shimcha oziqlanish 7-12 kun davom etib, qo'ng'izlar otalangandan 6-8 kun o'tgach tuxum qo'ya boshlaydi. Urg'ochilar 100 tagacha tuxum qo'yadi. Ular tuxumini karam ko'chatlari ildizi atrofiga (poyani tuproqqa yaqin qismiga) va ayrim hollarda barg bandiga qo'yadi.

Tuxumdan chiqqan lichinkalar poya ichini kemiradi. 30 – 40 kundan so'ng lichinkalar oziqlanishni tugallab, ayrim hollarda o'simlik poyalari ichida va ko'pincha g'umbakka aylanadi. G'umbaning rivojlanish davomiyligi 7 – 9 kun. Yangi avlod qo'ng'izlari iyul oxirida paydo bo'ladi. Naqshdor barid (*Baris picturata*) bir yilda faqat bitta avlod beradi.

ADABIYOTLAR:

1. Абдуллаева Х.З., Шерматова Д.У., Тухтасинов С.Х. Изучение биологической эффективности препарата «ESCAPE» 20 SP фирмы ООО «AGROBUSINESS» Узбекистан против колорадского жука на картофеле / Академическая публикация 9 /2020 (сентябрь 2020) с. 18-22.
2. Абдуллаева Х.З., Шерматова Д.Х. Картошкада колорадо қўнғизига қарши «Escape» 20 SP препаратининг биологик самдорлиги / Polish science journal. ISSUE 3(36) PART 3, 2021, 17-21pp.
3. Абдуллаева Х.З., Яхьяев Х.Қ. Экологический мониторинг основа защита растений / LAP Lambert Academic, Publishing. Latvia, Riga 2019, 69ст.
4. Байтенов М.С. «Долгоносики - бариды (Curculionidae Baris Germ)» «Вестник с-х наук» 1968
5. Хўжаев Ш.Т. Энтомология, қишлоқ хўжалик экинларини ҳимоя қилиш ва агротоксикология асослари. Тошкент: «Фан» 2009, 370 бет.

UO'K: 632+632.03

O'SIMLIK SHIRASI (*MYZODES PERSICAE* SULZ.) TURNING BIOEKOLOGIYASI

Rustamov Atham Axmatovich, q/x.f.f.d., dotsent,

Toshkent davlat agrar universiteti,

Akmalova Durdona O'tkirovna, tayanch doktorant,

O'simlik karantini va himoyasi ilmiy- tadqiqot instituti.

Annotatsiya: Maqolada o'simliklarga jiddiy zarar yetkazuvchi shaftoli shirasining morfologiyasi, biologiyasi, o'simliklarga zarari va ularga qarshi kurashish to'g'risida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: shaftoli shirasi, zararkunanda, o'simlik, tuxum, lichinka

Аннотация: Статья серьезно о растениях повреждения персиков морфология биология повреждения растений и против них думает о борьбе.

Ключевые слова: персиковый тля, вредитель, растение, яйцо, личинка.

Abstract: An article seriously about damage plants peach morphology biology damage to plants and against them thinks about the fight.

Key words: Peach aphid, pest. Plant, egg. Larva.

Kirish: Jahonda qishloq xo'jaligi zararkunandalari tufayli yo'qotilayotgan hosilni saqlab qolish uchun ularga qarshi samarali va fundamental asoslangan kurash choralarini ishlab chiqish dolzarb ahamiyatga ega. Bu o'rinda, mevali bog' va sabzavot

ekinlarini zararkunandalardan himoyalash va ularga qarshi kurashishning samarador biologik usullarini keyingi yillarda kengayib borishi, mavjud biologik kurashish texnologiyalarini yanada takomillashtirishni, xususan mevali bog' va sabzavot ekinlarida